

Kiss Tibor¹

Miért népszerű a darknetes kábítószer-kereskedelem?

Bevezetés

Az infokommunikációs technológia és a globális hálózat fejlődésének köszönhetően az illegális kriptopiacok virágkorukat élik. A legnagyobb változás az internetes kábítószer-kínálat területén észlelhető, amely a darkwebes tranzakciók összességének 62%-át teszi ki, és évről évre emelkedik. A feketekereskedelem terjedését és népszerűsödését igazolja a Global Drug Survey 2020-as eredménye is, miszerint az elmúlt hat év időintervallumában az Amerikai Egyesült Államokban és Európában a darknetes kábítószer vásárlók száma megháromszorozódott.² Európán belül 2017 és 2018 között az Egyesült Királyságban 2825 kg kábítószer adtak el 28,2 millió euro értékben, Németországban ez idő alatt 3153 kg kábítószer értékesítettek 18,8 millió euróért, míg Hollandiában 1174 kg kábítószer kelt el 10,3 millió euró értékben a darknetes drogpiacon keresztül.³ Az európai országok marketjei közül a legtöbbet a német piacokon, viszont a jobb minőségű és drágább szereket az Egyesült Királyságban értékesítették. A romló helyzetet tovább bonyolítja, hogy az online működés által nyújtott alacsony lebukási kockázat egyre inkább vásárlásra ösztönözi azokat a felhasználókat is, akik hagyományos körülmények között nem vásárolnak kábítószeret.⁴ Nem csoda, hogy az európai tagállamok szakemberei többféle irányból próbálják vizsgálni a kölcsönös együttműködésre épülő kriminális jelenséget, majd feltárni az óriási adózatlan jövedelmet felhalmozó kiberdeviancia dinamikus emelkedésének okait. Mindezt legtöbb esetben abból a célból teszik, hogy az erről való ismeretekre építve a leghatásosabb keresletcsökkentő programokat dolgozzák ki a gyakorlati

¹ Rendőr őrnagy; adjunktus, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Kar Kriminológiai Tanszék. Kapcsolat: kiss.tibor@uni-nke.hu.

² UNODC: *World drug report*. Vienna, UN Office on Drugs and Crime, 2020. 77.

³ EMCDDA: *European drug report 2020. Trends and developments*. Luxembourg, Office of the European Union, 2020. 67–80.

⁴ UNODC (2020): i. m. 78.

szakemberek számára. Jelen tanulmányban az internetes kábítószer-kereskedelem emelkedésének hátterében álló tényezőkről lesz szó, pontosabban arról, hogy miért előnyösebb a kínálati és a keresleti oldal szereplőinek a konszolidáltabb online értékesítési platformokat választani a kábítószer értékesítésére és beszerzésére az offline terjesztés helyett.

Az illegális szerek internetes kereskedelmének sajátosságai

Az illegális szerek internetes kereskedelmét tanulmányozó kriminológusok tudományos diskurzusaiban gyakran felmerül a kérdés, hogy mi a különbség a kábítószer internetes és a hagyományos úton történő adásvételi folyamata között, és miért válik egyre elfogadottabbá az online kínálat és megrendelés az eladó és a vásárló között. Kétségtelen, hogy a teljes kereskedelemben az internet elsősorban közvetítői funkciót tölt be, ami már önmagában is komfortosabb és kíméletesebb működési környezetet kínál a kereskedői és a vásárlói oldalon állóknak egyaránt. Ezért az elmúlt években az online drogmarketek közvetítői szerepe által indukált változások szemléltetésére számos olyan összehasonlító elemzés került napvilágra, amelyekben a kutatók a darknetes üzletet a hagyományos terjesztéshez képest jóval kockázatmentesebb tevékenységként mutatták be. A sokszor magától értetődő tudományos magyarázatok nem csupán az online kínálás és megrendelés negatívumait említik, hanem a hagyományos kereskedelemmel szemben felhozható pozitív érveket is felsorakoztatják – függetlenül attól, hogy a kábítószer-adásvétel bűncselekmény.

A vizsgálatok eredményei szerint az internet közvetítői szerepének első és legkézenfekvőbb meghatározottsága az *anonim* működés. A névtelenség a marketek kommunikációs csatornáin egységesen jellemző működési mód, aminek kettős célja van. Az egyik a hatóságoktól való védelem, a másik a résztvevők közötti azonosíthatatlanság, ami az offline kereskedelemhez képes jóval nagyobb biztonságérzetet ad minden résztvevőnek. Megjegyzendő, hogy a postai vagy más futárszolgálatok igénybevételével a darknet marketek értékesítőinek anonimitása még inkább biztosított.⁵

A darkweb közvetítői szerepének másik sajátossága az *erőszakmentességben* rejlik. Tény, hogy a hagyományos kábítószer-kereskedelem többféle származékos bűncselekménnyel jár együtt. Ezek közé tartozik az erőszak, nevezetesen

⁵ James Martin et al.: Selling drugs on darkweb cryptomarkets. Differentiated pathways, risks and rewards. *The British Journal of Criminology*, 60. (2020), 3. 566; Tim Singletary: Dark web and the rise of underground networks. In Misty Blowers (szerk.): *Evolution of cyber technologies and operations to 2035*. Cham, Springer, 2015. 114–123.

a helyi bandaháborúk, a bűnszervezetek területiális leszámolásai, a rendőrségi akciókban zajló tűzpárbajok, a terjesztőkkel szembeni támadások és még sok más erőszakos konfliktus. Nyilvánvaló, hogy az internetes teret érintő kábítószer-kereskedelem folyamatában is maradnak erőszakos események (például a kábítószerek csempészése, raktározása vagy szállítása során adódó konfliktusokban), de a folyamat egy része legalább online környezetben marad. Az erőszak nélküli működésnek az elmúlt 10 évben szemléletformáló ereje volt azokra nézve is, akik korábban az utcai terjesztésből éltek. Egyáltalán nem csoda, hogy az utcai drogterjesztők ma már egyre nagyobb számban választják az internetes hálózatok kíméletes platformjait.⁶

További sajátosságként említhető, hogy a magasabb kockázatokat magában hordozó fizikai működés hiánya átformálta a kínálói oldalon álló kereskedői *önértelmezést* is. Míg a hagyományos kábítószer-terjesztők a realitás talaján maradván tisztában vannak azzal, hogy cselekvésük súlyos deviancia, addig a drogmarketek kereskedőinek egy része – főként, akiknek nincs utcai tapasztalata – azt gondolja magáról, hogy a drogok kínálásával és a megrendelőhöz való postázásával hasznos szolgáltatást nyújt. Mindannak ellenére, hogy cselekménye büntetendőséggel tisztában van, önértelmezése szerint semmiféleképp sem deviáns résztvevő. A kutatási interjúkban megkérdezett eladók mindegyike azt vallotta, hogy a drogok káros hatásáért a vásárló a felelős, alapvetően neki kell tudnia, hogy mit rendel és mit fogyaszt el. Úgy tűnik, hogy az önhasznosságot hangsúlyozó és a felelősséget hárító intenzív *neutralizálás* a gengszterlet kézzelfogható valóságának hiánya miatt erősödött fel leginkább. Kétségkívül igaz, hogy a virtuális színtér kereskedőinek tevékenysége sokkal inkább hasonlít egy legális webmarket működtetéséhez, mint a veszélyes utcai drogterjesztéshez. A pozitív önértelmezést nagymértékben formálja a hírnévrendszer (*reputation system*), amelyben a kereskedő folyamatos értékelést kap a vásárlóktól. Minél több a pozitív visszajelzés, annál inkább érezheti az eladó a cselekvése hasznosságát. Ez viszont arra is utal, hogy az internetes kábítószer-kereskedő környezetében egyre kevésbé maradnak olyan aktorok, amelyek valóság (negatív) hatását tükrözik vissza.⁷

Az internetes kereskedelem közvetítői szerepének másik kiemelhető előnye *a felek közötti közvetlen vagy félig közvetlen kapcsolat megteremtése, valamint a költségek csökkentése és a kábítószerek minőségének megőrzése*. Ha a kábítószereket a fogyasztónak hagyományos módon a drogterjesztő palettájából kell választania, akkor olyan szerek közül vásárol, amelyek számos hagyományos szín-

⁶ James Martin: *Drugs on the dark net. How cryptomarkets are transforming the global trade in illicit drugs*. London, Palgrave Macmillan. 2014. 40.

⁷ Martin et al. (2020): i. m. 568.

téren működő közbenső állomásokon („*nods*”-ok), jutottak el a terjesztőig. Ezeken az állomásokon minden továbbítói tevékenység költsége a szerek fogyasztói árát emeli (csempészet, raktározás), ráadásul a viszonteladókhoz érkező kábítószer mennyiségét további haszonszerzés okán hígítással vagy dúsítással tovább növelik – és ezzel a minőségét csökkentik.⁸ Az internetes kereskedelmi platformok működése ezeknek az állomásoknak a jelentős részét átíveli, így tisztább és minőségibb kábítószerhez juthatnak hozzá a fogyasztók, és sokkal olcsóbban. A közvetítói funkció előnye a nehezen elérhető kábítószer árában és minőségében látszik inkább (heroin, kokain), de a többi szerek tekintetében is érezhető.⁹

A hagyományos kábítószer-terjesztők csak azokkal üzletelnek, akiket már *megismertek* (vagy ismerősök által ajánlottak), illetve csak azon a területen, ahol nem sértenek konkurens drogterjesztői érdekeket, nem túl nagy a hatóságok jelenlétével járó kockázat, és a leggyorsabban el tudják adni a szereket. A területileg behatárolt és ismeretség alapján történő kapcsolatteremtés az ügyfélkör megbízhatóságon és elővigyázatosságon alapuló korlátozását is jelenti, ami nem ok nélkül történik így. Ezzel szemben a darknet marketekben kizárt a materiális találkozás. A vevő és az eladó között a kitalált nicknéven kívül még az arcról vagy más személyes tárgyról való felismerés lehetősége sem merülhet fel. Az azonosíthatósághoz hosszú időnek kell eltelnie, és ezt a darkweb adminisztrátorai egyre kevésbé várják meg. Ehelyett nagyon jó érzékkel a középutas materializmus logikájára¹⁰ alapozva időnként bezárják a jól menő piacot és nyitnak helyette újat, kisebbet, biztonságosabbat, fejlettebb virtuális infrastruktúrával. Mindezen túl a darkneten *kiszélesedhet a kínálati portfólió is*, valamint nem kell figyelembe venni a területi korlátozásokat sem, főként, ha legális kézbesítőszolgálatok kézbesítik a kábítószereket vagy illegális gyógyszereket a fogyasztónak. Ebben a folyamatban kevésbé érvényesülnek a kábítószer terjesztésének területiális határai és elvárásai, valamint egyre több vásárlói lehetőség nyílik a termékek és a kerekedők közötti választásra.¹¹

A darkweb marketek figyelemre méltó egyediségei közé tartozik az *ügyfél-központúság*. 20 évvel ezelőtt még senki sem hitte volna el, hogy a 21. század

⁸ Alison Ritter – David Bright – Wendy Gong: *Evaluating drug law enforcement interventions directed towards methamphetamine in Australia*. Canberra, NDLERF, 2012. 35–38.

⁹ Martin (2014): i. m. 54.

¹⁰ Ebben az értelemben a középosztályú materializmus (*Middle-class' materialism: modest lifestyles and limited financial goals*) egy olyan gazdasági szempontú megfontoltságon alapuló bűnelkövetői életvezetés, ami nem a nagyobb kockázattal járó, rövid időn belüli meggazdagodást preferálja, hanem a kisebb haszonnal járó, de alacsonyabb kockázatú működést. Martin et al. (2020): i. m. 569.

¹¹ Judith Aldridge – David Décary-Héту: Hidden wholesale. The drug diffusing capacity of online drug cryptomarkets. *International Journal of Drug Policy*, 35. (2016), 7–15; Martin et al. (2020): i. m. 566.

második évtizedében kifinomult reklámbannerekkel, udvarias hozzáállással, mindenre kiterjedő tájékoztatással és igényes árukészlettel rendelkező kereskedők állnak majd a kábítószer-fogyasztók rendelkezésére az interneten. Ma már egyre inkább látszik, hogy a morózus és minden hájjal megkent terjesztőnek is szemléletváltáson kell átesnie ahhoz, hogy felvegye a versenyt a komoly ügyféltámogatottság-mérésen (NPS – *Net Promoter Score*) alapuló internetes kábítószer-kereskedelem szereplőivel. Senkit sem vonz az erőszak és a lebukás veszélye, ezért ahol lehet, minden egyes résztvevő szofisztikált utakat keres céljai elérésére. Ennek köszönhetően a hagyományos terjesztők egyre kevésbé tudnak konkurálni a darknetes kínálással és tranzakciókkal.¹²

Az online szerkereskedelem további sajátossága az adminisztrátor, a kereskedő és a vásárló közötti *felelősség- és tapasztalatomegosztás*, ami a közös érdekekben gyökerező partnerségen alapul. A decentralizált marketek működése nem képzelhető el a résztvevők (biztonság)tudatos működése nélkül. A felelősség elsősorban az anonimitás, a diszkréció és a lojalitás tengelyén fogalmazódik meg, és az íratlan vagy írott (például a *Silk Road Charter*)¹³ szabályoknak való megfelelésként értelmezhető.¹⁴ Idetartozik a név és azonosító információk nélküli kommunikáció; a minőségi szerek elküldése és a fizetése; a reális vásárlói értékelés; az adminisztrátorok *exit scam*tól mentes viselkedése, vagyis olyan *kétoldali moralitás*, amely a darknetes underground kötésszövetét testesíti meg. A felelősség megosztása a hatóságok által történő kockázatmegosztásban is megnyilvánul. Ebben az üzleti kapcsolatban a vásárlók nagyobb szerepet vállalnak az offline kockázatok átvállalásával, ami azt jelenti, hogy a kábítószereket ők veszik át a postai vagy más kézbesítőszolgálatok alkalmazottjaitól – ellentétben a hagyományos terjesztéstől.¹⁵ A tapasztalatomegosztás a felelősségmegosztásnak pusztán egy része, de mégis jó lehetőség a tájékozódásra. A hagyományos szintéren zajló kereskedelmi folyamatban a fogyasztónak kevésbé adódik lehetősége arra, hogy több oldalról és részletes tájékoztatást kapjon a fogyasztás módjáról és a szerek összetételéről, mielőtt döntést hoz a vásárlásról. Ezzel szemben a darknetes közösség fórumai a marketek kiegészítéseként arra hivatottak, hogy a résztvevők a szerekről, a szavahihető kereskedőkről vagy a megbízható postázási és átvételi

¹² Gerrit Kamphausen – Bernd Wersé: Digital figurations in the online trade of illicit drugs. A qualitative content analysis of darknet forums. *International Journal of Drug Policy*, 73. (2019), 284.

¹³ A Silk Road Charter egy olyan alapszabály volt a 2011-ben alapított kábítószermarketben, amelyben a market adminisztrátora, Dread Pirate Robert lefektette a kereskedés küldetését, ideológiáját és a résztvevőktől várt magatartási szabályokat.

¹⁴ Martin et al. (2020): i. m. 559–578.

¹⁵ Judith Aldridge – Rebecca Askew: Delivery dilemmas. How drug cryptomarket users identify and seek to reduce their risk of detection by law enforcement. *International Journal of Drug Policy*, 41. (2017), 101–109.

módokról információt osszanak meg vagy szerezzenek. A darkweben működő tapasztalatcsere lényegében egy tanulás forrása. A tanulás nem csupán az elfogadott és hasznos életvezetés, hanem a bűnözői karrier tekintetében is nagy jelentőségű megismerési folyamat. A darkwebes közösségek fórumain azonban nem érvényesül a sutherlandi¹⁶ bűnözéstanulás teljes egésze, ugyanis ebben a folyamatban nincs bensőséges kapcsolat a résztvevők között, ennek ellenére mégis megvalósul az ismeretátszármaztatás, ami a megosztott bizalomnak tudható be.¹⁷ Az illegális szerek internetes kereskedelmében a tanulásnak van egy másik dimenziója is, amikor a marketek adminisztrátorai egy hatósági felszámolást követően tanulnak saját vagy más hibájából, és egy ellenállóbb infrastruktúrát hoznak létre. Az elmúlt években több mint 100 market bezárását követően az új marketek adminisztrátorai olyan technikai és működési változtatásokat vezettek be, amelyek stabilabbá tették a hatósági leleplezésektől, a hackertámadásoktól és az adminisztrátor csalásaitól a jelenlegi piacokat. Ilyen volt a megbízhatóság és a hírnévrendszer finomítása, a túlterhelés lehetőségének korlátozása, a fizetési rendszer fejlesztése, a market működési idejének korlátozása és a fordított üzleti logika bevezetése. Az internetes kábítószer-kereskedelem technikai környezetének változása szakadatlan alkalmazkodást követel a résztvevőktől, így a folyamatos tanulás alapvető elvárás.

A hagyományos kriminológiai elméletek mellett az online kereskedelem működésének magyarázatára már létezik egy pragmatikusabb megközelítés is. Eszerint a kínálati és a keresleti oldal két pólusát a *megosztott bizalom* tengelye köti össze, amit az infokommunikációs technológia és a globális hálózat erősített meg a résztvevők között az elmúlt évtizedekben.¹⁸ A *Silk Road* 2013-as bezárása óta tisztán látható, hogy a horizontális bizalom stabilizálódása a virtuális feketepiacok működésére jelentős hatást gyakorolt, sőt olyan önszabályozó közösségek szerveződését segítette elő, amelyek képesek külső kontroll nélkül fenntartani az illegális drogmarketeket – még a felszámolásukra hivatott hatósági nyomás ellenére is. Ez nem csupán a kínálati oldalon állók haszonszerzési igényeit, valamint a keresleti oldal szereplőinek különböző kényszerek által előidézett szükségleteit elégíti ki, hanem az anonimitás, a kontrollhiány és a megváltozott moralitás által nyújtott *szabadságvágyat* is – mindkét oldalon.¹⁹

¹⁶ Edwin H. Sutherland (1939) kilenc szempontot vázolt fel, azokat a szempontokat, amelyek a szociális tanulás folyamatában kiemelhetők, és egyben hűen tükrözik a bűnözővé válás természetét. Edwin H. Sutherland – Donald R. Cressey: *Criminology*. Philadelphia, Lippincott & Co., 1978. 80–82. Idézte Kiss Tibor: A kriminológia tudománytörténete. In Barabás A. Tünde (szerk.): *Alkalmazott kriminológia*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 86.

¹⁷ Kamphausen–Werse (2019): i. m. 282.

¹⁸ Rachel Botsman: *Kiben bízunk?* Budapest, Cser, 2019.

¹⁹ Martin (2014): i. m. 14–16.

Az online kábítószer-kereskedelem (keresletcsökkentésének) jövője

A jelenlegi kutatások szerint néhány évig még nem kell tartani attól, hogy az internetes kínálás teljesen kiszorítja az offline terjesztést, de az biztos, hogy fellendíti a fogyasztás intenzitását, és ami még ennél is fontosabb, megosztja a fogyasztói közönséget. Ennek lehet az egyik jól látható jele a digitális eszköz-ellátottsághoz és kompetenciákhoz kötött részvételi feltétel. A webmarketekben történő rendelés vagy ahhoz kapcsolódó más tevékenység minimális felhasználói ismereteket és angolnyelv-tudást igényel, ami egyes kábítószer-fogyasztó vagy -terjesztő esetében elég magas elvárás lehet.²⁰ Vagyis ebből már meg lehet jósolni azt is, hogy kik lesznek azok, akik az internetes platformokon kínált áruk megrendelői vagy kínálói táborába tartoznak, és ezzel szemben kik maradnak tisztán a hagyományos terep által nyújtott körülmények között. Az előbbi kategória sokkal szélesebb és heterogénebb összetételű vásárlói közösséget alkot majd az utóbbihoz képest, akiknek a száma a digitális eszközökhöz és a hálózathoz való szélesedő hozzáférés lehetőségével egyre zsugorodik. Az internetes drogvásárlók bővülő táborát vagy a még materiálisan nem érintett, de potenciális vásárlóként számításba vehetők csoportját elsősorban a különböző szinteken és színtereken is megvalósulni képes bűnmegelőzési módszerekkel lehet kíméletesen elérni, és a vásárlásról való döntésüket visszafordítani. Ebbe beletartozik a vásárló elbizonytalanítása a bizalom befolyásolásával, a kereskedői hitelesség csökkentése a hírnévrendszer demoralizálásával és a kábítószer-vásárlás kockázatának növelése a lebukási rizikó emelésével a kézbesítés szakaszában. Vagyis a kábítószer-vásárlás és -fogyasztás elleni küzdelem már vegyes szintéren zajlik, ami akkor lehet nagyon kíméletes és eredményes, ha a vásárlói bizalom befolyásolására irányul.

²⁰ Aldridge – Décary-Hétu (2016): i. m. 7–15; Angus Bancroft: *The Darknet and smarter crime*. Edinburgh, Palgrave, 2020. 104; Kamphausen–Werse (2019): i. m. 286; Martin et al. (2020): i. m. 566.

Irodalomjegyzék

- Aldridge, Judith – Rebecca Askew: Delivery dilemmas. How drug cryptomarket users identify and seek to reduce their risk of detection by law enforcement. *International Journal of Drug Policy*, 41. (2017), 101–109. Online: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2016.10.010>
- Aldridge, Judith – David Décary-Héту: Hidden wholesale. The drug diffusing capacity of online drug cryptomarkets. *International Journal of Drug Policy*, 35. (2016), 7–15. Online: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2016.04.020>
- Bancroft, Angus: *The darknet and smarter crime*. Edinburgh, Palgrave, 2020. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-26512-0>
- Botsman, Rachel: *Kiben bízzunk?* Budapest, Cser, 2019.
- Demant, Jakob – Silje Aanderdal Bakken – Atte Oksanen – Helgi Gunnlaugsson: Drug dealing on Facebook, Snapchat and Instagram. A qualitative analysis of novel drug markets in the Nordic countries. *Drug and Alcohol Review*, 38. (2019), 4. 377–385. Online: <https://doi.org/10.1111/dar.12932>
- EMCDDA: *European drug report 2020. Trends and developments*. Luxembourg, Office of the European Union, 2020.
- Europol: *Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) report*. The Hague, European Union Agency for Law Enforcement Cooperation, 2020.
- Kamphausen, Gerrit – Bernd Werse: Digital figurations in the online trade of illicit drugs. A qualitative content analysis of darknet forums. *International Journal of Drug Policy*, 73. (2019), 281–287. Online: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2019.04.011>
- Kiss Tibor: A kriminológia tudománytörténete. In Barabás A. Tünde (szerk.): *Alkalmazott kriminológia*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 65–100.
- Lee, Matthew K. O. – Efraim Turban: A trust model for consumer internet shopping. *International Journal of Electronic Commerce*, 6. (2001), 1. 75–91. Online: <https://doi.org/10.1080/10864415.2001.11044227>
- Martin, James: *Drugs on the dark net. How cryptomarkets are transforming the global trade in illicit drugs*. London, Palgrave Macmillan, 2014. Online: <https://doi.org/10.1057/9781137399052>
- Martin, James – Rasmus Munksgaard – Ross Coomber – Jakob Demant – Monica J. Barratt: Selling drugs on darkweb cryptomarkets. Differentiated pathways, risks and rewards. *The British Journal of Criminology*, 60. (2020), 3. 559–578. Online: <https://doi.org/10.1093/bjc/azz075>
- Oksanen, Atte – Miller Bryan Lee – Iina Savolainen – Anu Sirola – Jakob Demant – Markus Kaakinen – Izabela Zych: Illicit drug purchases via social media among american young people. In Gabriele Meiselwitz (szerk.): *Social computing and social media. Design, ethics, user behavior, and social network analysis*. 12th International Conference, Copenhagen, Denmark, July 19–24, 2020. Part I. Cham, Springer, 2020. 278–288. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-030-49570-1_19
- Ritter, Alison – David Bright – Wendy Gong: *Evaluating drug law enforcement interventions directed towards methamphetamine in Australia*. Canberra, NDLERF, 2012.
- Singletary, Tim: Dark web and the rise of underground networks. In Misty Blowers (szerk.): *Evolution of cyber technologies and operations to 2035*. Cham, Springer, 2015. 107–126. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-319-23585-1_8
- Sutherland, Edwin H. – Donald R. Cressey: *Criminology*. Philadelphia, Lippincott & Co., 1978.
- UNODC: *World drug report*. Vienna, UN Office on Drugs and Crime, 2020. 67–80.